

לרוח המקרא

א

כי לשון־חכמים היא מסד־שתייה בדרכו של ש"י עגנון — הוא מכלל המפורסמות שאינן צריכות ראייה. אולם מה דרכו בלשון־חכמים. מה ואיך שילב בה מרבדי לשון מאוחרים, מה ואיך שילב בה מנדבכי לשון־אמו. מה ואיך שילב בה מנתזי לשון־דיבור, וביחוד כיצד שילובים אלה וכאלה עשויים כדי חטיבה העומדת בייחודה — שאלה היא האומרת דרשני, ולאמיתו־של־דבר, לא באה עדיין על קצה־פתרונה. אולם בבוא שעת פתרונה או פתרוניה של השאלה הגדולה הזאת, תצטרף לה כמאליה שאלה קטנה ממנה, אך חשובה כמותה — דרכו של המספר בלשון־המקרא. דוקא משום שאין הוא נזקק לה אלא בחלק מועט של כתיבתו, נדרש ביאור, מה ראה לשנות, וביחוד מה גורמי שינויו — עד מה הם תלויים בחפצו, שהוא כדרך־הטבע, לנסות כוחו בשיכתב־היסוד של תרבותו או בצרכו, שגם הוא כדרך־הטבע, להחיות קידה לגברת־הסיגנאות של לשוננו; ועד מה הם תלויים בכרחם של גופי־הדברים, מצע נושאם או רוחו. אמנם, עוד קודם שנעשתה מלאכת־ביאור בחטיבות הסיפור שבלשון המקרא, ראה שלמה צמח ב"בחינות", לפסול דרכו זו של המספר מעיקרה, ולא הסתפק במה שפסל את המספר לכך, אלא הפליג ופסל גם את ארץ־מולדתו, גליציה, וניסה להסביר שאף שהקימה מליצים נודעים, אין כוח בניה במקרא, ולא עוד, בכלל המליצים האלה, בני־גליציה, ראה משום־מה למנות גם את ווייזל, אף כי לידתו בהאמבורג וגידולו בקופנהאגן ושיבתו בברלין ופטירתו בהאמבורג, שלושה כרכים המוכנים לקרוא לדור־קרב כל שיספחם לגליציה; ואפילו אבות־אבותיו של ווייזל מוצאם מקהילת באר והיא בפודוליה, ואין צריך לומר, כי כל ענין מונופולין של גולה פלונית ואלמונית למקרא ולשונה צריך בדיקה, כל־שכן בתקופת שליטתה של המליצה — כי הנה ש. צמח, שראה לשייך לה לגליציה את ווייזל שאינו מגופה, שכח לשייך לה את יצחק ארטור שהוא מגופה, והרי הוא שקול כנגד כל מלשני־מקרא בארצו. אבל האמת היא, כי כוחו במקרא אינו של ארצו אלא שלו, והוא הדין בברוך שנפלד בארץ־הגר או בדוד לווינטאל בארץ־פולין, או מרדכי רוטברג בארץ־אוקראינה, ואין צריך לומר מאפו ויצחק רומש בליטא, ואם להרחיק ר' סעדיה מנצורה בתימן — הם וכמותם, גדולי אמני לשון־המקרא בתקופתם, משפחה אחת הם מעבר לגלילות מוצאם.

ולענין ש"י עגנון הרי השאלה מסביבה, משום שגם החלק המועט בכתביו, הכתוב בלשון־מקרא, יותר משהוא מניח לדבר על נוסח־מקרא הוא מניח לדבר על מזג־מקרא, שכן בסיפורים, שהמספר מכלכלם בלשון מקרא, לשון זו היא אך כיסוד השליט, שנשמכים לו או נערבים בו יסודות־לשון מאוחרים ואפילו מאוחרים ביותר — וזיה דוגמה גדולה כמו „בדמי ימיה" ודוגמה קטנה ממנה „חופת דודים" להעמידנו על כך, כנגדם אתה מוצא דוגמה, כמעט יחידה, שהיא מסת־כתיבה בלשון המקרא בכללה ובפרטיה. כוונתנו לפרקו „עם לבי" (בכרך „אלו ואלו" עמ' קמ"א—קמ"ג) שהוא סיפור על דרך עירוב של דבר־שיר ודבר־משל, ומהיותו כמין דוגמה חלוטה, ננסה בבדיקתו.

ב

אולם עד שאנו מעיינים בבנינו של הסיפור ולשונו, דין שנעיין בענינו ותכנו, ביחוד שהוא מומן לנו שעת־כושר נאה לבחון דרכו של נושא, שהמספר עסק בו שתיים פעמים — פעם ראשונה בימי־ילדותו, פעם אחרונה בימי־שחרותו. כי ענין הסיפור שלפנינו, שעיקרו תיאור משעשע של לבטי־משורר האומר לכתוב דבר־שיר ליום הולדת האובתו, והוא מאריך את הדרך תחת אשר יקצרה, הוא גרעינו של שיר, שהמספר כתבו בלשון אידיש, שם השיר תיבה אחת ולאחריה שלושה סימני־שאלה: וואָס, ולאחריה בסוגריים: צום נאַמענסטאָג פון מיין חברטע, כלומר ליום הולדתה של חברתי, שיר זה שנדפס ב„דער וועקער" (17 באוגוסט 1906) כבר הבאנו אותו בספרנו, אך לענינו נביאו גם עתה:

מייע געדאנקען, איר זאָלט איך דערוועקן,

עפעס אַ שיין ליד זאָלט איר מיר אַנטדעקן,

איך וויל זינגען אַ ליד, כ'וויל זינגען אַ שיר,

זייל היינט איז דער נאַמענסטאָג ביי איר.

נאָר וואָס זאָל איך זינגען, כ'האָב קיין געדאַנק,

עס איז שוין ערשעפט פון גאַנץ לאַנג.

איך קען העכסטענס געבן מיין האַרץ דיר,

ס'איז שוין אָבער נישט מיינס, דיינס פון פרייר...

תירגום: רעיונותי, הבו ותתעוררו, איזה שיר יפה תגלו לי, חפצי לשיר זמר, חפצי לשיר שיר, כי היום יום הולדת אותה; אולם מה אשר ואין לי רעיון, הוא נתמצה מאז, לכל המרובה אוכל לתת לך לבי, אך הוא איננו עוד שלי, שלך משכבר.

מאמר מוסגר: עיקרה של ההלצה, אפילו היא המצאתו של הנער הכותב, הרי היא מכלל הרעיונות המשוטטים, בצרור שירים פולניים, שכתבם י. ל. פרץ בנעוריו, — התאריך שרשם עצמו: 1874 — נמצאו גם שני שירים עבריים, ומהם גם שיר ששמו „ליום הולדת של מרת...” ובו כאותה הלצה, והיא שיר שלא נדפס בחייו (נכלל עתה בכרך ט' של כל כתביו, מהדורת דביר, תשי"ז, עמ' 7; וראה בענינו בספרו של ניגר על י. ל. פרץ, תשי"ב, עמ' 68 ואילך). השיר הוא בן שבעה בתים ולענינו נסתפק בשניים מהם:

זֶה כְּכָר אֶחָשֵׁב
מְזֻמּוֹת בְּלִי מְנוּחַ
לְיוֹם הַלְדָתְךָ שְׁרָתִי
מַה לְךָ לְשַׁלַּח?
הֲאֵת נַפְשִׁי וּלְבָבִי
אֲרָאָה פְּנֵיךָ?
כְּכָר אֵלֶּה לְקַחְתָּ.
כְּכָר תָּכוּ לְנִגְלֵיךָ.

כדי לעמוד על מלוא גילגולה של הלצת שיר לעגנון בתוך הסיפור, שנכתב אחרי שנים רבות, חובה שנביא את הסיפור כולו:

לשולמית היפה בבנות הפצתי לשיר שיר, כי אוהב אני את שולמית מכל בנות עם. ועתה כי קרוב יום הולדת את שולמית אמרתי אעשה שיר לשולמית ואענוד אותו בחרוזים, כי כן יעשו המשוררים את שיריהם. ואלך אל החרוזים ואומר להם שמעו נא החרוזים, הנה אנכי עושה שיר לשולמית היפה בבנות, ואבוא אליכם כי תשאילו לי שניים שלושה חרוזים לשיר אשר אני עושה ליום הולדת אותה, ויענו החרוזים ויאמרו לי טוב הדבר אשר אתה מבקש לעשות, אך לך והבאת לנו מלים וניתן לך חרוזים. כמות נפשך ניתן לך חרוזים, ועשית כאשר הפצת. ואלך אל המלים ואומר להם תפץ הפצתי לעשות שיר לשולמית ואלך אל החרוזים, למען יתנו לי החרוזים שנים שלושה חרוזים, ויאמרו אלי החרוזים לך והבאת לנו מלים וניתן לך חרוזים. ועתה הנה אנכי בא אליכן הוי מלים, ועתה השאילו לי מלים לשיר אשר אני אומר לעשות ליום הולדת את שולמית.

וישמעו המלים ויאמרו טובה העצה אשר יעצו אותך החרוזים, כי באפס מלה אין מאומה, כי ראש לכל דבר אנחנו המלים, ובאפס מלים מחיתת דבר.

אך לך ובאת עד הראש. אולי יתן לך רעיון ואנחנו ניתן לך מלים. ובאת עם המלים אל החרוזים והמה יתנו לך חרוזים. וחברת את המלים אל החרוזים. ועשית שיר לשולמית הזאת ליום הולדת אותה.

ואבוא עד הראש ואספר לו ככל הדברים האלה. ולא אבה הראש להלוך אתי. כי אמר כי לא נאה לאיש לשיר שירים. ומה גם עתה. ואולם אנכי לא הרפיתי ממנו. ואפצור בו עד בוש. עד כי נאות ללכת עמי אל אחד הרעיונות, למען יהיה עמי בבואי אל המלים ואל החרוזים לעשות שיר לשולמית היפה בבנות.

ונלך ונבוא אל הרעיון. ונמצא אותו יושב עם חכמים וזקנים. ואומר אל הרעיון הנה קרוב יום הולדת את שולמית. והנה אנכי מבקש לעשות שיר לשולמית ואלך אל החרוזים ואל המלים והמה שלחו אותי אל הראש להיות לי לפה לפניך בבואי לעשות את השיר. למען תלך עמדי אל המלים ואל החרוזים. ועתה קום נא רעיוני ללכת עמי.

ויען אותי הרעיון ויאמר ההנחתי את מקומי עם זקנים וחכמים והלכתי לנוע על המלים ועל החרוזים. ולא אבה הרעיון להלוך עמי לבוא אל המלים ואל החרוזים. למען יתנו לי המלים מלים והחרוזים חרוזים לשיר אשר אנכי מבקש לעשות לשולמית היפה בבנות אשר אהבתי.

ואצא מעם פני הרעיון ואתעצב מאוד. כי חפצתי לעשות שיר לשולמית ליום הולדת אותה. ולא בא עמי הרעיון אל המלים ואל החרוזים לבעבור אעשה את השיר.

וימצאני לבי וירא כי עצב אנכי. ויאמר לבי אלי מה לך עצוב. ואספר ללבי כי הלכתי אל החרוזים והמה שלחו אותי אל המלים וישלחוני המלים אל הרעיון והרעיון שלח אותי ריקם. ולא אבה ללכת עמי. ואני תן חפצתי לעשות שיר לשולמית היפה בבנות ליום הולדתה. ועתה איככה אעשה את השיר ואיככה אשוב אל המלים ואל החרוזים ורעיון אין עמי.

וירא לבי ויאמר אנכי אהיה עם פיך ועשית שיר לשולמית היפה בבנות כי אוהב אני את שולמית ואת שיריך.

עודנו מדבר עמי ויגע על פי. ואשיר לשולמית היפה בבנות ליום הולדת אותה. כאשר לא שרתי עד הנה ברעיון ובמלים ובחרוזים. כי לבבי היה עמי ועם פי. אפילו מעשה-עיונות קל ומרפרף דיו להעמידנו על השוני שבין השיר ובין הסיפור על השיר. השיר, בן שני הבתים מרובעי השורה, פותח במה שנעשה לימים אמצעו של הסיפור — העלם, הבא לכתוב שיר ליום הולדת אהובתו. גם מלים לו וגם חרוזים לו וקנינים הוא לו כהנחת-ודאי, עד שאינו מזכירם אלא עושה אותם ובהם. והוא רואה לפתוח שירו בפנייה לרעיונותיו.

שגם הם לו, ומתבקשים עתה לגלות שיר נאה, כראוי ליום כזה, אולם תחת אשר יתעוררו הרעיונות לקיים חפצו של המשורר מתברר כי אפס רעיון, ומפלטו של המשורר הוא לבו, שאף הוא אינו ברשותו שלו, שכבר הפקיע אותו לרשותה של אהובתו. לאמור, בימי־הנעורים שניים קומפוננטים בידי המשורר במלאכת־השיר — הרעיון והלב; ראשון הוא ברשותו אלא ששוב אינו חי; אחרון הוא חי אלא ששוב אינו ברשותו. הדיאלקטיקה ההלציית הזאת חבוי בה כל חן־הבוסר ובוסר־החן של שיר־הנעורים. מה שאין כן הסיפור בימי־השחרות, שבו נגלים שלושה קומפוננטים של מלאכת־השיר — חרוזים, מלים, רעיון. אנו רואים פה את המספר, המבקש לכתוב שיר, והוא כהולך מן הקליפה אל התוך המתגלה גם הוא כקליפה של תוך — כי תחילת פנייתו היא אל החרוזים החשובים לו כעיקר, אלא שהללו, היודעים את עצמם כטפלה לעיקר, שולחים אותו אל המלים, החשובים להם כעיקר; אולם בבואו אל המלים, היודעות את עצמן כטפלה לעיקר, הוא נשלח אל הרעיון החשוב להן כעיקר. בלשון אחר: הליכתו היא מן הצורה אל התוכן שסופו מתגלה כצורה לתוכן נחשב ממנו; ובאין התוכן הנחשב הזה אי־אפשר לו לשיר שייצא לאויר העולם. ועתה לפנינו כמין מהדורה חדתא של הצמד שבשיר־הנעורים: ראש ולב — משנאש המשורר מראשו, בא לבו ומנחמו; וההבדל שבין אז ועתה, שהמשורר בראשית־לבובו כותב שיר והמספר בגמר־בישולו כותב על שיר, וכתבתו על השיר כשיר לכל דבר.

ג

עתה, שידענו ענינו של השיר, אפשר שנעסוק בבנינו, וביחוד בבעיית לשונו, לשון־המקרא, מצד בדיקת שימושיה וזיקתם למעגל־האסוציאציה של מקורותיה בכתובים וסביבתם. ונתחיל במאמר המתחיל:

לשולמית היפה בבנות חפצתי לשיר שיר

שולמית כתיבת־פתיחה של דבר־סיפור או דבר־שיר, משרה אותנו כמאליה בכלל אורתו של שיר־השירים, ביחוד כשנסמכת לה ההגדרה: היפה בבנות, החוזרת בסיפור שבע פעמים. ודאי, חובה שנזכור, כי הגדרה זו אינה נמצאת בשיר־השירים שלשינה, החוזר שלוש פעמים, הוא: היפה בנשים; כשם שחובה שנזכור שהצורה: בבנות אינה נמצאת במקרא אפילו פעם אחת בנפרד, והיא מצויה אך בנסמך או בכינויים. המספר, שהיה לו כנראה ענין בצורה הזאת, כנאה על דרך צירוף: (1) היפה בנשים — כן רעיתי בין הבנות; (2) היפה [בנשים] — כן רעיתי בין [הבנות]; (3) היפה בבנות.

זכממילא אנו מתעוררים בראשונה על צדדי הזיקה לשיר השירים, אם כלשונו אם כרוחו. והנה המספר אומר:

ועתה כי קרוב יום הולדת את שולמית אמרתי אעשה שיר לשולמית ואענוד אותו בהרזוים, כי כן יעשו המשוררים את שיריהם.

ודאי שענין החרוזים יפה לה לשולמית, ביחוד שתיבת חרוזים אינה מצויה במקרא אלא פעם אחת בלבד והיא בשיר השירים: „גאו לחייך בתורים צוארך בחרוזים“ (א/ו). הכתוב מדבר אמנם על חרוזים כפשוטם, חרוזי־צואר, והמספר מדבר על חרוזים כהשאלתם. חרוזי־שיר, אולם הוא מטעימנו בכירור טעמים של חרוזים־כפשוטם, מתוך שהוא תולה בהם ענין ענידה. שמצינו אותה פעמיים במקרא, ושתי הפעמים היא משמשת ענידה־כפשוטה ומכוונת לענידה־כהשאלתה — פעם אחת: „קשרם על לבם תמיד ענדם על גרגרותיך“ (משלי, ו/כ"א), פעם אחרת: „אם לא על שכמי אשאנו אענדנו עטרות לי“ (איוב, ל"א ל"ו). והנה אף ששתי הפעמים מתוארת ענידה ממש, על צואר ועל הראש, הרי ענידה ראשונה מכוונת למצות־אב ותורת־אם, וענידה אחרונה מכוונת לספר כתוב. מה שעשה המקרא לענידה, עשה המספר, כשם שעשו רבים לפניו, לחרוזים. על כל פנים, אוירת שיר־השירים, שמגבירה שיר לשולמית ענוד־החרוזים, מתגברת ביותר, כשאנו זוכרים כי מאחורי ההנמקה של מעשה השיר: „כי כן יעשו המשוררים את שיריהם“, מבצבץ זכר רומן עז במקרא שנאמר בו: „וירד אביהו אל האשה ויעש שם שמשון משתה כי כן יעשו הבחורים“ (שופטים י"ד, י').

אולם תגבורת־הרישום היא באותם השימושים, שאוירת מקורם במקרא עשויה שלא כאוירתם אלא כחילופה ואפילו ניגודה, וכדוגמה פתיחת המשפט. שניתחנו אותו זה עתה, ופסחנו עליה, הלא הם דברי המספר:

ועתה כי קרוב יום הולדת את שולמית

הגדרה כזאה של קירבת זמן משמשת במקרא ענין של מיתה (קרבו ימיד) או אבל עליה (יקרבו ימי אבל אבי), וכן פורענות של עונש (כי קרוב יום אידם; וביחוד: כי קרוב יום ד', המצוי בכמה לשונות), באופן שהיא מחשידה גם את ההזכרה השונה מהם, ענין השמיטה (כי קרבה שנת השבע) והתוקרים, הדורשים יסודו של שבת כשממת־עולם, ניתנה להם יתד נוספת להתלות בה, ומשראינו רקעו של יום ההולדת וקירבתו, נראה בראשית פעולתו של המספר:

ואלך אל החרוזים ואומר להם שמעו נא החרוזים,

שלוש תיבות האחרונות הן בחינת צירוף, שאין כמשקלו במקרא אלא פעם אחת, והוא לשלילה: „שמעו נא המורים המן הסלע הזה נוציא מים“ (במדבר כ', י'). אין בידנו להכריע, אם המספר הבלית בו קישור

בין שימושו ומקורו על דרך גזירה שוה בין הסלע שאינו מוציא מים ובין החרוז שאינו מוציא דיבור, אבל אם מותרת השערה, הרי נקל להניח, כי בחוליות הקישור הזה נשתרבב הפתגם הפשוט: מלה בסלע על חידודו: סלע תרתי משמע.

מובן, כי יש גם התנדודות בין רקע של הפיפה ובין רקע של ניגוד וכדוגמה דברי המספר באזני החרוזים:

ואבוא אליכם כי תשאילו לי שנים שלושה חרוזים לשיר אשר אנכי רוצה ליום הולדת אותה.

המקור בכתוב הוא כפול — מזה: „והיה כמלקט שבלים בעמק רפאים ונשאר בו עוללות כנוקף זית שנים שלושה גרגרים בראש אמיר ארבעה חמישה בסעיפיה“ (ישעיה י"ז, ה"ר); ומזה: „וישא פניו אל החלון ויאמר מי אתי וישקיפו אליו שנים שלושה סריסים“ (מל"ב, ט"ז). הנוטה להניח תגבורת-רישומו של הכתוב הראשון, יזכיר את החריזה הסמויה בכתוב האחרון: חרוזים [או כפי שהמספר קרא בילדותו] — חרוזים — סריסים. ויותר משחשובה התריזה הסמויה חשוב הפרסונאזי הגלוי — עתה יהוא ואיזבל וקודם ממריה-המדבר, שעתידה להצטרף להם חבורה שכמותם, שכך לשון המספר:

וישמעו המלים ויאמרו טובה העצה אשר יעצו אותך החרוזים.

המקור במקרא הוא, כנודע, על דרך שתחילתה שלילה וסופה חיוב: „לא טובה העצה אשר יעץ אחיתופל בפעם הזאת — טובה עצת חושי הארכי מעצת אחיתופל“ (שמו"ב, י"ז, ז'—ד'). ומי שירצה להתעלם מקורה-החיבור שבין הכתוב ובין שימושו של המספר, דין שיתעורר על קטנה אחת, שהמספר כותב:

וואלך אל החרוזים — — ואלך אל המלים.

אולם המלים אומרות לו:

כי ראש לכל דבר אנהנו המלים — — אך לך ובאת עד הראש.

ואמנם, המספר מודיע:

ואבוא עד הראש ואספר לו ככל הדברים האלה.

מובן, כי לא כראש ראשון הוא ראש אחרון, שראשון ענינו ראשית ותחילה, ואחרון ענינו ראש ממש, מושב-הרעיונות. ולענין החלפת מלה אל במלת עד, הרי היא באה מכוחם של הכתובים, שענינם אותה עצה לא טובה ותילופה, שנאמר: „ודוד עלה במעלה הזיתים עולה ובוכה וראש לו חפוי — — — ויהי דוד בא עד הראש אשר ישתחוה שם לאלהים והנה לקראתו חושי הארכי — — — והפרתה לי שם את עצת אחיתופל“ (שמו"ב ט"ו, ל"ב—ל"ד). ענינו הרואות, כי המספר, ששיעשע בכפל-ההוראה

של תיבת ראש. נמשך כמאליו לדרכם של הכתובים האלה הנוהגים כך: ראש לו חפוי הוא ראש ממש. עד הראש הוא כתירגומו: ריש טוריא, ראש הר היותים (ואפשר שהשחוק הוא משולש, שכן קודם נאמר: אל צדוק הכהן הרואה וגו'. וולהאזון ואחרים קוראים: אל צדוק הכהן הראש וגו' וראה הכתוב: „לפנים בישראל כה אמר האיש בלכתו לדרוש אלהים לכו ונלכה עד הרואה כי לנביא יקרא לפנים הרואה (שמו"א ט' ט') ובקצת כתבייד: אל הרואה).

ד

אולם עוצם הניגוד שבין פשוטו של סיפור ובין רקעו בכתובים יתבלט אם נראה, כי החברה הטובה שאנו נמצאים במחיצתה, — יהוא, איזבל, אחיתופל — נועדה להם תוספת הגונה, וכמעט מכרעת. המספר אומר: ולא אבה הראש להלוך אתי — — ואפצור בו עד בוש עד כי נאות ללכת עמי אל אחד הרעיונות — — ולא אבה הרעיון להלוך ולא אבה ללכת עמי.

דברים אלה ראויים לעיון, לפחות משתי בחינות — ראשית, תיבת אבה מצויה במקרא למעלה מחמשים פעם ותמיד קודמת לה מלת שלילה, ורק שתי פעמים תבוא בלעדיה, פעם אחת דרך תנאי: „אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומירתם חרב תאכלו“ (ישעיהו א' י"ט"כ), ופעם אחת דרך שאלה: „היאבה רים [ראם] עבדך אם יליו על אבוסך“ (איוב ל"ט ט'). שנית, המדייק לא יפסח על הבדלי שימוש של המספר: (1) ולא אבה הלוך אתי; (2) ולא אבה ללכת עמי. שימוש ראשון ניתן במקרא דרך-תוכחה: „מי נתן למשוסה [למשיסה] יעקב וישראל לבוזים הלוא ד' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכו הלוך ולא שמעו בתורתו“ (ישעיהו מ"ב, כ"ד); אולם לענייננו חשוב שהוא ניתן במקרא דרך-סיפור: „ויקם בלעם בבקר ויאמר אל שרי בלק לכו אל ארצכם כי מאן ד' לתתי להלוך עמכם ויקומו שרי מואב ויבואו אל בלק ויאמרו מאן בלעם הלוך עמנו ויוסף עוד בלק שלוח שרים רבים ונכבדים מאלה ויבואו אל בלעם ויאמר לו כה אמר בלק בן צפור אל נא תמנע מהלוך אלי“ (במדבר כ"ב, י"ג—ט"ז). שימוש אחרון הוא כמתנודד בין איריה של חיוב ובין איריה של שלילה; מזה: „ויאמר אליו העבד אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי אל הארץ הזאת — ואם לא תאבה האשה ללכת אחריך“ (בראשית כ"ד, ה—ח); ומזה: „ויאמר המלך אל אבשלום אל בני אל נא נלך כולנו ולא נכבד עליך ויפרץ בו ולא אבה ללכת ויברכהו“ (שמו"ב י"ג, כ"ה). ודאי, שאין לשכוח כי זכר רבקה אירתה כחיוב גמור, מה שאין כן זכר

אבשלום, אבל הכתוב גופו נושם אוירה של חיוב וסופו, שהוא דרך ברכה, מוכיח. ולעניננו דין לדקדק בלשונו של המספר שהחליף לשון פריצה בלשון פצירה וכתוב:

ואפצור בו עד בוש עד כי נאות ללכת.

ומקורו מעיד על כוונתו: „ויפצרו בו עד בוש ויאמר שלחו“ (מלכים ב', ב'—י"ז), ולפי שענינו באלישע ובאליהו שעלה בסערה השמימה. הרי משהוא מצטרף לה לרבקה, אנו מרחיקים ממילא מאותה חבורה של יהוא ואיזבל ואחיתופל ובלעם.

ראינו כי מיעוט השימושים, שנבדקו לנו הוא על דרך התפילה בין לשון־הסיפור ובין מקורו בכתובים, ואילו רוב השימושים, שנבדקו לנו, הם על דרך הניגוד שביניהם. המתיחות שבין קורה־הניגוד — שעיקרו הרקע של בלעם, ובין קורה־התפילה — שעיקרו הרקע של רבקה, מתפייגת בשימוש במשל על מי שלא אבה ללכת, והוא מעבר לרשע ומעבר לצדק, כי הוא מעבר לאדם. הכוונה למשל יותם, כפי שמסתייע בו המספר:

ויען אותו [אותי] הרעיון ויאמר ההנחתי את מקומי עם זקנים וחכמים

והלכתי לנוע על המלים ועל החרוזים. ולא אבה הרעיון להלך עמי.

כביכול נצטמצמו בתשובה הזאת, במתאים לגילגול סיטואציה והגדריהם, כל שלוש התשובות: „ויאמר להם הזית החדלתי את דשני אשר בו יכבדו אלהים ואנשים והלכתי לנוע על העצים — ותאמר להם התאנה החדלתי את מתקי ואת תנובתי הטובה והלכתי לנוע על העצים — ותאמר להם הגפן החדלתי את תירושי המשמח אלהים ואנשים והלכתי לנוע על העצים“ (שופטים ט', ט'—י"ג). אוון מלים תבתן תשמע מתוך שימושו של המספר: „והלכתי לנוע על המלים ועל החרוזים“ בת־קולה של הרחבת הכתוב ברוח פתגם־העם, כזה: „והלכתי לנוע על העצים ועל האבנים“, וכבר הבאתי דוגמה לדרך־הרחבה כזאת משמו של מיכאל הלוי רדקינסון: „צר לי על סופר כמון אשר שפתך אתך ודעתך בראשך ותלך לנוע ולשיר על העצים ועל האבנים“ („הקול“, שנה ג', תרל"ט, גל' 90, עמ' 692)¹. כי מה שמעכב בידי המספר בסיפור השרוי בפתוס עצור, אינו מעכבו בסיפור השרוי בסאטירה פרוצה, שכן בסיפורו „בנערינו ובזקנינו“ הוא נעזר בסופו השנון של משל יותם על דרך שנונה גם הוא, והרי ההקבלה שבין לשון־הכתוב (שופטים, ט' כ') ובין לשון־הסיפור (סיפורי אהבים, עמ' קס"ט־ק"ע):

¹ ראה מחברתי: „עצים ואבנים“ (לתולדות מליצה אחת), לשוננו לעם, מחזור ה', קונטרס ה' (י"ז—י"ח), ירושלים, תשי"ד.

(1) ואם אין תצא אש מאבימלך ותאכל את בעלי שכם ואת בית מלוא ותצא אש מבעלי שכם ומבית מלוא ותאכל את אבימלך.
 (2) תצא אש מן הציונים ותאכל את אנייאופסייעוד ותצא אש מאנייאופסייעוד ותאכל את הציונים ונפטר מהם בבת אחת.
 אך נחזור לסיפורנו ונאמר כי השימוש במשל הקלאסי ואוירתו הוא כצומת-מעבר לאוירה הרצויה, ואף נדרשת, ביחוד לקינתו הקצרה של המחבר המסכמת את יגיעתו, יגיעת-השוא:

ועתה איככה אעשה את השיר ואיככה אשוב אל המלים ואל החרוזים ורעיון אין עמי.

משפט זה הוא, כמדומה, דוגמה-למופת לעיבויים של שימושי כתובים ורקעם — השימוש: איככה מעוררנו קודם כל לחזור למחיצתה של שולמית, היפה בבנות: "פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה רחצתי את רגלי איככה אטנפם" (שה"ש, ה', ג'), אולם על דרך: איככה — ואיככה, ואל תהא ווא"ו-החיבור קלה בעינינו, ביחוד שגם הדרך הזו, כקודמו, בן יחיד הוא במקרא, וענינו אינו בשולמית שהיא רעיה-לרצונה לשלמה אלא באסתר שהיא רעיה-לכרחה לאחשורוש: "כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי ואיככה אוכל וראיתי באבדן מולדתי" (אסתר, ח' ו'). הרמיזה לדברי אסתר מתחזקת כשנחזור ונעיין בדברי המספר: ואיככה אשוב אל המלים ואל החרוזים ורעיון אין עמי.

שהרי מאחוריהם נזרקה פרשת אבי שבט אסתר, הוא בנימין, שבה שמענו את קינת יהודה: "כי איך אעלה אל אבי והנער איננו אתי פן אראה ברע אשר ימצא את אבי" (בראשית, מ"ד, ל"ד). דיה ההשוואה: (1) איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי; (2) איך — אראה ברעה אשר ימצא את אבי, כדי להעמידנו עד מה אין לפנינו זימון של מקרה במקור, כל-שכן בשימוש. דומה, לא בכדי הגענו למחוזו של הנער, שלא זו בלבד שהוא מזכירנו את דברי המדרש: כשאדם נער — אומר דברי זמר, שניגודם במחוזו של האיש, שהראש פוסלו לשירה, אולי ברוח ההמשך של דברי המדרש ההוא: הגדיל — אומר משלות. ואולי ראוי גם לדקדק בדברי הראש: לא נאה לאיש לשיר שירים, ומה גם עתה.

תיבת נאה אינה מצויה במקרא, היודע אך תיבת נאוה, ואפשר שההחלפה באה למנוע או, לפחות, לטשטש את הניגוד שברקע-המקראות, וראה מזה דברי המספר: "לא נאה לאיש לשיר שירים", ומזה דברי הכתובים: "לא נאוה לכסיל תענוג אף כי לעבד משל בשרים" (משלי י"ט, י'). וכן: "לא נאוה לנבל שפת יתר ואף כי לנדיב שפת שקר" (שם,

י"ז ז'). והמפקפק, אם המספר בנה את אמירתו כדפוס הכתובים ההם, יתן נא דעתו על מטבע־המימרות ששמע מפי המלים:

(1 באפס מלה אין מאומה; 2) ובאפס מלים מחיתת דבר.

אם לגבי המימרה הראשונה אפשר לפקפק, האמנם כבנין־אב לה הם דברי משלי: „באפס עצים תכבה אש“ (כו, כ'), הרי לגבי המימרה האחרונה אי אפשר לפקפק, כי כבנין־אב לה הם דברי משלי (י"ד, כ"ח) והקבלה מדוייקת בין המימרה והמקור תוכיח:

(1) ובאפס מלים מחיתת דבר (2) ובאפס לאום מחיתת רוזן

וההקבלה תתחזק אם נזכור את הפירוש: רוזן־רוזן, ונמצא כי כיחס הלאום לרוזנו כן יחס המלים לדבר, וכשם שאין מלך בלא עם, כן אין דבר בלא מלים.

אך נחזור לענין דברי המספר ונראה בפליאה, כיצד בתיבה אחת, היא תיבת אי כ כה, נלכדו שלושה זימוני־מקרא על שוני אירתם — שאלת שולמית, שאלת אסתר, ושאלת יהודה על הנער בנימין, המבקש לבוא בסוד מנגנונו של משה־ליכוד כזה יראה כדוגמה־למופת מעשה ח. נ. ביאליק בפזמונו „הרועה והצאן“ („שירים ופזמונות לילדים“, עמ' ע"ה־ע"ו) — באמת אין זה אלא תירגום, ואפילו מדויק ביותר, של שיר־עם יהודי, המעורב יסודית לשון סלאוויים, אולם עם כל דיוקו ניתן לו רקע אסוציאציה מקראי עמוק ביותר — בראות הרועה, כי צאנו איננה, הוא אומר דבר־קינה, שהוא ההדרן של השיר, וכך לשונו:

אֵינְנָה אֶתָּה
אֵנָּה אֲנִי בָּא
מָחָר אֵיכָּכָה
אָשׁוּב לְמַעַן
בֵּיתִי הַשָּׁמַם
בְּלַעְדֵי הַצֹּאן

בצמצום נפלא נלכדו גם דברי ראובן על יוסף: „הילד איננו ואנה אני בא“ (בראשית ט"ו, ל'), גם דברי יהודה על בנימין: „איך אעלה אל אבי והנער איננו אתי“, וגם עתה על דרך ההרחבה של תיבת איך לתיבת אי כ כה על אירתה הכפולה, כדרך שהעמדנו עליה קודם, וכמילא נגלה רועה הצאן ברוח הכתוב: „רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף יושב הכרוכים הופיע לפני אפרים ובנימין ומנשה עוררה את גבורתך ולכה לישועתה לנו“ (תהלים פ', ב'־ג') ואין צריך לומר מה פירושו של המעון והבית השמם ואבדן הצאן, ביחוד אם נזכור קינת רועה־ישראל במדרשות: ההרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי.

1

ובכן, הסיפור הגיענו למחוזו של בנימין וכמאליה נתבהקה האוירה ונשתנה בתכלית רקע האסוציאציה:

וירא לבי ויאמר אנכי אהיה עם פיך ועשית שיר לשולמית היפה בבנות כי אוהב אני את שולמית ואת שיריך.

האמנם אפשר שלא נשמע בתקולו של הכתוב: „ואנכי אהיה עם פיך ועם פיהו והוריתי אתכם את אשר תעשון” (שמות, ד' ט"ו), לאמור, ממעגל בנימין עלינו למעגל משה ואהרן, אלא שאי אפשר שלא נהא נפתעים משוני המעמד — תחת האלהים אשר עם פי משה ואהרן, בא הלב אשר עם פי המספר; כביכול לב האדם ודברו בחינת אלהים ודברו, וכדי לעמוד בבירור על הזיקה שבין דברי־הלב בסיפור ובין דברי־האלהים במקרא, נחזור נא על מה שקראנו:

וימצאני לבי וירא כי עצב אנכי, ויאמר לבי אלי מה לך עצוב.

דברים אלה מחציתם הראשונה לא זו בלבד שאינה מגופו של המקרא, אלא אינם בו בגדר האפשר והותמם הותם המודרניות ואף מחציתם האחרת כך, ואפילו השאלה „מה לך עצוב” כאילו נמלטה מפני המשקל „מה לך עצוב”, שהיה מקרבה למשקל־המקרא: „מה לך נרדם קום קרא אל אלהיך” (יונה א', ו'), ולענין „כי עצב אנכי” (שמצינו כמותו בשירת דורנו), הרי לפי הקדמות אב־טיפוס לו בדברי אדם: „את קולך שמעתי ואירא כי עירום אנכי” (בראשית ג' י'), ולפי דיוקו של המשקל אב־טיפוס לו הוא בדברי אדם: „כי עיף אנכי” (שם, כ"ה, כ"ט), לאמור תיכת עצב בנויה כדרך עיף. וזאת לזכור, כי צורת עצב (עי"ן קמוצה צד"י צרויה) אינה מצויה בכל המקרא; אבל לפי המשמעות קרובים דברי משה: „כי כבד־פה וכבד־לשון אנכי” (שמות ד' י"א), כי על דברים אלה באה התשובה: „ואנכי אהיה עם פיך” — היא־היא התשובה אשר השיב האלהים לשליחו בימי המקרא, והיא־היא התשובה אשר השיב הלב למשוררו בימינו.

2

וכדרך שפתיחת־הסיפור מהארת הליכה שסדרה מן הקליפה אל התוך — חרוזים, מלים, רעיון, כך סופו של הסיפור מזכיר הליכה שסדרה מן התוך אל הקליפה — רעיון, מלים, חרוזים, אלא שבינתיים נתבררה כל אותה הליכה כהליכת־שוא ויגיעתה יגיעת־עקיפים מיותרת. שכן הלב עשה, בקפיצת־מישרים מה שלא עשתה השלישייה הזאת, בין על פי סדר ראשון בין על פי סדר אחרון, והעיקר שהלב, שכבר ראינו אותו מדבר אל המספר כדרך שהאלהים דיבר אל אדון כל הנביאים, מפעם את השיר לשולמית,

כדרך שאלהים הפעים את הנבואה בפי שני נסיכיה הגדולים. כי הנה המספר מתאר לנו איך הלב העלה מפיו את השיר:

עודנו מדבר עמי ויגע על פי ואשיר שיר לשולמית היפה בכנות ביום

הולדת אותה.

והרי שמענו וידויו של ישעיהו: „ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה במלקהיים לקח מעל המזבח ויגע על פי ויאמר הנה נגע זה על שפתיך וסר עוונך וחסאתך תכופר“ (ו', 1—2); כשם ששמענו וידויו של ירמיהו: „וישלח ד' את ידו ויגע על פי ויאמר ד' אלי הנה נתתי דברי בפיך ראה הפקדתיך היום על הגויים ועל הממלכות לנתוש ולנתרץ ולהאביד ולהרוס לבנות ולנטוע“ (א', ט"י).

כי המספר מייעד ללבו תפקידים שהמקראות מייעדים אותם ביד אלהים ומלאכו וכי תפקידים אלה משמשים לו למספר לענין שירו לשולמית היפה בבנות. אינו יכול שלא לחדד בנו את השאלה, שחישבה להגיח בכל שעת־עיונו בסיפור שלפנינו. הלא היא השאלה, האם שולמית אפשר לה שאירתה תהא אירת שיר השירים כפשוטו, כדרך חידוש הבנתו בדורות אחרונים, ולא תדבק בה אירת שיר השירים כדרושו, כדרך מסורת הבנתו בכל הדורות — ולאורה של שאלה זו מתפקפק לנו כל ענין הגנוסיא כפשוטו, ענין יום ההולדת שלא מצינו ענינו במקראות אלא פעמיים — פעם אחת לענין איש־ממש והוא פרעה ביום הולדת אותו כמובא בפרשת הלומותיהם של שני שריו ופתרוניהם בפי יוסף; פעם אחרת לענין אשה־סמל, והיא ירושלים, אשר השלישי בנסיכי הנבואה, יחזקאל, אמר מה שאמר בה בתוכחתה, המועזת בסבך־ניגודיה, ביום הולדת אותה.

[ד' מנחם אב, תשי"ח]